

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREIDI YA 12

TSHIVENDĀ LUAMBO LWA U ENGEDZA LWA U THOMA (FAL)

BAMMBIRI LA VHUVHILI (P2)

LARA 2014

MARAGA: 70

TSHIFHINGA: awara 2

Bammbiri ǀǀ ǀǀ na masiatari a 18.

PFESANI

1. Vhalani siatari heli nga vhuronwane ni sa athu u fhindula mbudziso.
2. Ni SONGO lingedza u vhala bammbiri lothe. Tolani Thebulu ya Zwi re Ngomu kha siatari li tevhelaho ni swaye nomboro dzo disendekaho kha bugu dze na guda n'waha uno. Vhalani mbudziso idzo ni koneha u nanga dzine na tama u fhindula.
3. Bammbiri heli lo vhumbwa nga KHETHEKANYO NNA:

KHETHEKANYO YA A:	Nganea	(35)
KHETHEKANYO YA B:	Dirama	(35)
KHETHEKANYO YA C:	Nganeapfufhi	(35)
KHETHEKANYO YA D:	Vhurendi	(35)
4. Fhindulani MBUDZISO MBILI dzo fhelela u bva kha khethekanyo MBILI DZINWE NA DZINWE.

KHETHEKANYO YA A:	NGANEA	Fhindulani mbudziso DZOTHE kha nganea ye na guda.
KHETHEKANYO YA B:	DIRAMA	Fhindulani mbudziso DZOTHE kha dirama ye na guda.
KHETHEKANYO YA C:	NGANEAPFUFHI	Fhindulani mbudziso DZOTHE kha nganeapfufhi dze na n'waha.
KHETHEKANYO YA D:	VHURENDI	Fhindulani mbudziso DZOTHE kha zwirendo zwe na n'waha.
5. Shumisani mutevhe wa u sedzulusa uri u ni thuse.
6. Tevhedzani ndaela dzo n'walwaho mathomoni a KHETHEKANYO INWE na INWE nga vhuronwane.
7. Nomborani phindulo dza nu kokotolo sa zwe mbudziso dza nomboriswa zwone kha bammbiri la mbudziso.
8. Ndangatshifhinga yo anganyiwaho: Shumisani minetse i re henefha kha 60 kha khethekanyo inwe na inwe.
9. Nwalani nga vhudele nahone zwi no vhonala.

ZWI RE NGOMU

Siatari ili li do ni thusa kha u nanga mbudziso dzine na todou dzi fhindula ni songo vhuya na vhala bammbiri lothe.

KHETHEKANYO YA A: NGANEA			
Fhindulani mbudziso DZOTHE kha nganea ye na guda			
NOMBORO YA MBUDZISO	LUSHAKA LWA MBUDZISO	MARAGA	SIATARI
1. <i>U tshila ndi u vhona</i>	Mbudziso pfufhi	17	5
2. <i>U tshila ndi u vhona</i>	Mbudziso pfufhi	18	6
KHETHEKANYO YA B: DIRAMA			
Fhindulani mbudziso DZOTHE kha dirama ye na guda.			
3. <i>Findinkodo</i>	Mbudziso pfufhi	17	8
4. <i>Findinkodo</i>	Mbudziso pfufhi	18	10
KHETHEKANYO YA C: NGANEAPFUFHI			
Fhindulani mbudziso DZOTHE kha nganeapfufhi dze na newa.			
5. <i>Wo mu nonela</i>	Mbudziso pfufhi	18	12
6. <i>Dokotela wa mukhuwa nandi</i>	Mbudziso pfufhi	17	13
KHETHEKANYO YA D: VHURENDI			
Fhindulani mbudziso DZOTHE kha zwirendo zwe na newa.			
7. <i>Ho nengiwa: 17 Lambamai 1988</i>	Mbudziso pfufhi	18	15
8. <i>Nelson Mandela</i>	Mbudziso pfufhi	17	17

MUTEVHE WA U SEDZULUSA

Itani luswayo kha khethekanyo dze na fhindula dzone.

KHETHEKANYO	MBUDZISO	MBUDZISO DZI TEAHO U FHINDULWA	LUSWAYO √
A: Nganea (Mbuziso pfufhi)	1–2	2	
KANA/NA			
B: Dirama (Mbuziso pfufhi)	3–4	2	
KANA/NA			
C: Nganeapfufhi (Mbuziso pfufhi)	5–6	2	
KANA/NA			
D: Vhurendi	7–8	2	
PFESANI: Ivhani na vhuṭanzi uri no fhindula mbuziso u bva kha khethekanyo MBILI fhedzi.			

KHETHEKANYO YA A: NGANEA***U TSHILA NDI U VHONA – RN Madadzhe***

Fhindulani mbudziso **DZOTHE** kha idzo dzi re afho fhasi dzo disendekaho kha nganea ye na guda.

MBUDZISO 1

Vhalani mafhungo a tevhelaho a bvaho kha nganea ye na guda uri ni kone u fhindula mbudziso dzo vhudziswaho. Vhulapfu ha phindulo yanu vhu do langwa nga tshivhalo tsha maraga dzo avhelwaho kha yeneyo mbudziso.

'Ndi do ni lugisela zwiliwa zwine na do ri u la, na nanzwa minwe.'

'Maria, u da nduni yanu ndi zwi funa nga maanda, fhedzi ndi nga si kone u da vhunga ndi munna wa muwe muthu ndi hafha. Arali vhathu vha do mmbona ndi nduni yanu vha do ri mini? Nahone Phophi u do ri mini? Ndi do mu vhudza mini nga hazwo?'

'Aa, inwi ni kha di shavha uri vhathu vha do ni vhona hani? Nne a thi na mushumo na Phophi na vhathu. Nne musidzana ndi fanela u diphina nga vhutshilo. Ndi ngazwo ndo vhuya nda ri ni a rothola nga u vhona ni sa bvi mafhi.' A kha di vha ene Maria, a dovha a isa phanda.

A ni zwi vhoni zwauri zwiambaro zwa u dura ho vha hu u ambarela inwi? Namusi a tho ngo dilugisela u haniwa ha khumbelo yanga.'

'Muthannga wanu Mashudu a zwi pfa, a hu nga do vuwa vhuswina vhu no nga ha mmbwa na tshimange?'

Inwi ni songo ofha swiswi li si na phele. Mashudu a hu na zwine a nga ita, nahone nne a thi tsha mu funa.' Mpho o ri u pfa ili fhungo, a si tsha konda, a mbo di tenda zwauri u do ya a dalela Maria nga matshelo.

- 1.1 Ndi ufho muanewa afha mafhungoni o itaho zwi songo dowealeho? Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 1.2 Ndi tshini tsho itaho uri zve havha vhathu vha dzulela zwi divhee? (2)
- 1.3 Sumbedzani uri vhushaka ha Mpho na Maria ho shandukisa hani kutshilele kwa Mpho hayani na mushumoni. (2)
- 1.4 Hu na muthu/vhathu vho tambaho tshipida tsha u lutanya buguni iyi, ndi ...
Nangani phindulo yo teaho.
- A Ndatiso.
B Maria.
C Phophi.
D A na B (1)

- 1.5 Talutshedzani vhungoho ha fhungo lo swifhadzwaho no sedza khudano yo vhaho hone vhukati ha Mashudu na Mpho. (2)
- 1.6 Tshipida tshe na vhala tshi ni tanela mvumbo-de ya Mpho? (1)
- 1.7 Talutshedzani masiandaitwa a vuhwarahwara e Dzwaini na Dugudzha vha tangana nao. (2)
- 1.8 Ndi zwifhio zwine muñwali a tama u ri funza nga mafhungo a bugu iyi? (2)
- 1.9 U dzhia u vhulaha sa u tandulula thaidzo ni vhona zwo lulama na, no sedza kha muaanewa Mpho? Tandavhudzani. (3)

[17]

NA

MBUDZISO 2

Vhalani mafhungo a tevhelaho a bvaho kha nganea ye na guda uri ni kone u fhindula mbudziso dzo vhudziswaho. Vhulapfu ha phindulo yanu vhu do langwa nga tshivhalo tsha maraga dzo avhelwaho kha yenyeyo mbudziso.

'Nga vhanna! Ndi Dzwaini na Dugudzha naa?' Muambi ndi Mpho.

'Ee! Ndi riñe rhodokotela.' Mufhinduli ndi Dzwaini.

'Mulanu ndi mini no namela goloi ya mapholisa?' Mpho u vhudzisa mbudziso iyi mabiko a tshi tou shuluwa kha tshifhatuwo.

'Ndi ngauri mafhungo o vhifha zwino.' Dugudzha u fhindula a tshi sumbedza u vha muthu o tshuwaho vhukuma.

'Ndi ngani ni tshi ri o vhifha.'

'Nñe ndi vho tou ri ngavhe ri songo vhuya ra tanganedza khumbelo yavho ya u vhulaha Mashudu.' Muambi ndi Dzwaini.

'Naa matsina no farelwa u vhulaha Mashudu?'

'Vhone vha ri hu na zwiñwe?' Dzwaini u fhindula mbudziso iyi a tshi khou ditika nga baka ya goloi vhunga yo vha i sa thamuwu zwone.

'Izwi a no ngo nnyambulula vhatannga?'

'U farwa hashu zwi khou amba-vho u farwa ha vhone.' Mufhinduli ndi Dzwaini. Dugudzha nga ngei thungo u **vhonala o farelela lutaha**.

'Ndi hone no nthengisa vhatannga.'

'Ho vha hu si na tshiñwe tshithu tshe ra vha ri tshi nga ita. U vha ambulula hashu a zwo ngo vha vhugoswi, ro tou kombetshedzea.' Mufhinduli ndi Dzwaini.

'Tshelede ye nda ni badela u ita mushumo uyu zwi amba zwauri ndo sokou ni badelela mahala musi! Nñe ndo vha ndi tshi khou ri ni do ita mushumo wa tshinna une wa dihwa nga Ramakole fhedzi. Vhonani zwino no sokou ri dzhenisa khomboni.' Mpho u amba mafhungo aya a tshi vhonala e muthu o dinaleaho vhukuma.

- 2.1 Zwine zwa khou ambiwa afho mafhungoni zwi khou ambiwa ngafhi? (1)
- 2.2 Ndi ufhio muanewa mafhungoni aya o tsitsaho tshirunzi tshawe? Tikedzani. (2)
- 2.3 Zwo dzhia tshifhinga tshingafhani uri Mpho na Dzwaini na Dugudzha vha tendelane kha izwi zwe vha farelwa zwone? (2)
- 2.4 Ni tshi khou shumisa maipfi anu, talutshedzani zwe zwa bvelela duvha le Mashudu a vhulahwa ngalo. (2)
- 2.5 Lifurase lo swifhadzwaho mafhungoni aya li ri dzumbululela zwifhio malugana na vhudipfi ha Dugudzha? Talutshedzani. (2)
- 2.6 Maano e Mpho a a luka a u vhulaha Mashudu o mu dzhenisa kha khakhathi-de? (1)
- 2.7 Fhindulani ngauri ndi zwone kana a si zwone ni dovhe ni tikedze phindulo yanu. (2)
- Mpho o thoma a tshi vhona unga hoyu mulandu u do leluwa khae. (2)
- 2.8 Ndi afhio mafhungo ane a ri netshedza mathakheni kha bugu iyi? (2)
- 2.9 Mpho o vha o thanya, a songo thanya. Tatani ni dovhe ni tikedze phindulo yanu. (2)
- 2.10 Vhudipfi hanu zwi tshi elana na tsheo ya khothe ndi vhufhio? Ambani-vho na nga ndila ye muwali a khunyeledza mafhungo. (2)

[18]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 35**KANA/NA**

KHETHEKANYO YA B: DIRAMA***FINDINKODO – TT Mudau***

Fhindulani mbudziso DZOTHE (Mbudziso pfufhi) kha idzo dzi re afho fhasi dzo disendekaho kha dirama ye na guda.

MBUDZISO 3 (MBUDZISO PFUFHI)

Vhalani mafhungo a tevhelaho a bvaho kha dirama ye na guda uri ni kone u fhindula mbudziso dzo vhudziswaho. Vhulapfu ha phindulo yanu vhu do langwa nga tshivhalo tsha maraga dzo avhelwaho kha yeneyo mbudziso.

Muthumukhulu: Vho De Wit vho vhuya vha nnduma ndevhe nga mafhungo a u do litsha u shumisana na rine kha muvhuso wa mbuelano ya lushaka.

Skosana: Mulandu?

Muthumukhulu: Vha ri a vha vhoni vha tshi nga nekana tshanda na rine nga uri vha pfa vha sa vhofholowi. Tshinwe hafhu, vha ri vha toda u fhata lihora la Lushaka vhe nda ha khoro dza phalamennde.

Duma: Aya ndi maswa.

Skosana: **Nne a thi vha vhoni mulandu havha vhanna, nga maanda arali polotiki yavho i ya u fhata hu si u thutha.** Arali polotiki yavho ya nga ya Kapa Vhukovhela, ine ya vha ya phurophaganda ya 'swaart gevaar' afho a ri nga andani.

Duma: Vhanna, ri fanela uri ri thanye ri vule mafo. Havha vhanna vha vhona u nga vha nga tanzwa nguvho dzavho dzo donaho.

Muthumukhulu: Nne a thi na ndavha na zwinzhi, tenda vharema vha dzula vho vhofholowa, vhe na pfanelo dzothe dzo vha teaho.

Duma: Vhawe vhathu vha vhona vho tshinya avho madzina buguni dza divhazwakale, zwino vha vho toda u penndulula vhuada he vha ita nga pennde ntswa.

Skosana: Ndi vhone vho daho na 'apartheid.'
Ro liga ri tshi tambula ri si na ndaka, ri si na shango, ri si na mulomo nga phula shate-shate. Ndila ya hone i yeneyi nthihi ya u panga vhathu dzhele tshitangadzimeni hangei.

Duma: Hu tou nga vho humbula uri vharangaphanda vhashu vha do hangwiwa vha fhedza vho fela dzhele.

- 3.1 Vhaambi vha mafhungo a re afho n̄tha vha khou amba vhe ngafhi? Tikedzani. (2)
- 3.2 Vhathu vhane vha khou amba afha vha khou tshila nga tshifhinga tsha musi hu na mahoro mavhili mahulwane muvhusoni, ndi afhio? (2)
- 3.3 Hu na muthu/vhathu vho tambaho tshipida tsha u lutanya buguni iyi, ndi ...
Nangani phindulo yo teaho.
- A Skosana.
B Skiet.
C Duma.
D A na B (1)
- 3.4 Ni tshi khou shumisa maipfi anu, talutshedzani zwe vha Lihoro la Lushaka vha amba kha khoniferentsi ya vhoramafhungo. (2)
- 3.5 Ni vhona tsheo yo dzhiwaho nga Coetzee ya u dibvisa kha zwa polotiki i yavhudi na? Talutshedzani. (2)
- 3.6 Kha bugu heyi ndi zwifhio kha mvumbo ya Mthumukhulu zwi mu fhambanyaho na vhashumisani ngae? (1)
- 3.7 Talutshedzani masiandaitwa e a bvelela kha Duma na Skosana nga u sa tevhedza maitete a lihora lavho. (2)
- 3.8 Ndi afhio mafhungo ane a ri netshedza mathakheni kha dirama iyi? (2)
- 3.9 Ambani vhudipfi hanu malugana na u diimisela ha De Wit kha mushumo wa lihora. (2)
- 3.10 Ndi ngani ri tshi nga ri muvhuso wa tshitalula wo vha wo khakhea? Tandavhudzani ni tshi u vhambedza na wa namusi. (2)

[18]

NA

MBUDZISO 4 (MBUDZISO PFUFHI)

Vhalani mafhungo a tevhelaho a bvaho kha dirama ye na guda uri ni kone u fhindula mbudziso dzo vhudziswa. Vhulapfu ha phindulo yanu vhu do langwa nga tshivhalo tsha maraga dzo avhelwaho kha yeneyo mbudziso.

Muthumukhulu: Kha muvhuso une wa do vha hone miwaha miraru idaho, Phuresidenthe wa shango u do vha na mufarisi muthihi, a vha tsha do vha vhavhili.

De Wit: Rine ilo a ri imi nalo. Ri vhona li sa do fhata lushaka, li do hudza dziphambano vhukati ha lushaka, khwine ndi musi vhathusaphuresidenthe vhe vhavhili.

Skosana: Thaidzo ndi ya uri zwi khou drela shango u badela poswo dzi si na mushumo. Miwe mishumo i khou sokou dovholola ngeno i sa disi mvelaphanda. Phuresidenthe kha vhe muthihi, a vhe na mufarisi muthihi.

Muwe wa CAP: Ilo ri ima nalo.

Muwe waVCP: Na rine ri ima na la phuresidenthe muthihi na muthusaphuresidenthe muthihi. Kha zwi ombedelwe kha ndayotewa heyi.

Coetzee: Vhanna, kha ri litshe u ita zwithu ri songo vhuya ra humbula. La phuresidenthe muthihi na muthusaphuresidenthe muthihi a thi imi nalo. Li na vhudzetzetze ngauri muvhuso uyu a u na ndinganyelo ya mihumbulo ya vathu vho fhambanaho. U do isa phanda na vhufogoli hawo a kaidzaho na u sumba ndila dzo peamaho.

De Wit: Ri khou amba nga 'Checks and balances'.

Muthumukhulu: A si dimokirasi heyo. **Vhathu vha do vhusa nge vha voutelwa nga vhathu.** Hezwi zwa u sokou kumedza vhathu zwidulo ngeno vha songo voutelwa zwi khou do fheliswa kha khetho dzi daho.

De Wit: Ndi ngazwo rine ri tshi ri kha ri tendelwe ri bve muvhusoni hoyu hu tsee na tshifhinga ngauri arali ra twa muvhusoni hoyu, ri do liwa. Vhathu a vha nga ri divhi.

4.1 Ndi nnyi ane a vhonala a tshi khou da na muhumbulo wa thungo tshothe kha ya vhaiwe? Tikedzani. (2)

- 4.2 Topolani mutaladzi une wa sumbedza uri De Wit u a zwi vhona uri ha na vhumatshelo kha nzulele i re kha mafhungo e na vhala. (1)
- 4.3 Hu na mutangano wo rangelaho hoyu we na vhala, ndi wa vhafhio nahone vha tshi khou rera zwifhio? (2)
- 4.4 Zwo dzhia tshifhinga tshingafhani uri zwi vhonele uri tshumisano kha mahoro aya mavhili i nga si tende? (2)
- 4.5 Sumbedzani vhungoho ha fhungo lo swifhadzwaho mafhungoni a re afho ntha no sedza na ndila ye De Wit a li pfa ngayo. (2)
- 4.6 Muhumbulo wa Volkstaat wo fhedza u tshi vho nyaliwa na nga vha ne vhawo. Fhindulani ngauri Ndi zwone kana A si zwone. Ni dovhe ni tikedze. (2)
- 4.7 Ndi afhio mafhungo ane a ri sumbedza uri ho vha na khudano vhukati ha Lihoro la Madimokirasi na Lihoro la Lushaka kha dirama iyi? (2)
- 4.8 Ndi zwifhio zwine muwali a tama u ri funza nga mafhungo a bugu iyi? (2)
- 4.9 Ambani vhudipfi hanu malugana na magumo a dirama iyi. (2)

[17]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 35**KANA/NA**

KHETHEKANYO YA C: NGANEAPFUFHI**ZWA VHUTSHILO – NA Milubi na LL Mafenya**

Fhindulani mbudziso DZOTHE kha idzo dzi re afho fhasi dzo disendekaho kha nganeapfufhi dze na guda.

MBUDZISO 5 (MBUDZISO PFUFHI)**WO MU NONELA**

Vhalani mafhungo a tevhelaho a bvaho kha nganeapfufhi ye na guda uri ni kone u fhindula mbudziso dzo vhudziswaho. Vhulapfu ha phindulo yanu vhu do langwa nga tshivhalo tsha maraga dzo avhelwaho kha yeneyo mbudziso.

Mafhungo o khakhea musu hu tshi swika vhana vha muvhundu wa hawe vha tshikolo vho da u dala hafha fhethu. Kana vhathu kuambeke ku no ri u vhone zwi a vhone zwi ila u ambwa vha tou sa ku divha. Vhaniwe thingo vho rwa dzi tshi ya hayani. Na kha ene mune Humbulani lwo swika.

Vhe musadzi u kha zwi hulu. Na musu hoyu a tshi founa nga madekwana ha ngo vhuya a nga o pfa tshithu Humbulani. O vha o dzika a tshi nga mutuku. Musadzi u khou amba zwa tshivho tshine a vha natsho uyu a sa vhuyi a nga hu na zwiwe zwe a pfa lini. O di vhuya a vhuya a sa humbuleli tshithu Thathani. Nyambo ya munna i di vha yeneila ya maduvha ya lufuno.

Khoyu Humbulani afha vhukavhamabufho ha Kapa. O swika nga tsha vhukoma. U khou fara lenela, **u shonolola phombwe ndi u tou ya malaloni**. U a mu divha Thathani, o thanya lune a sa tou mu wana a hu lugi tshithu. Zwino u do mu tala a sala a si na tshe a fara. O kondelela ndi zwone.

Hafhu na zwi la zwa Isiraele o di zwi pfa a kondelela. Zwino hezwi u vho ofha uri zwi do disa lufu lwawe. Tenda mafhungo othe a uri vha dzula ngafhi o no a pfeledza. Na hezwi a tshi nanga bufho li no do swika vhusiku o itela uri a tou wana iwongo wa mafhungo.

- 5.1 Bulani fhethuvhupo ha mafhungo aya e na vhala kha nganeapfufhi iyi. (1)
- 5.2 U ya nga mafhungo e na vhala, ndi zwifhio zwe Humbulani a vha a tshi khou zwi todisisa kha Thathani? Tikedzani. (2)
- 5.3 Zwo dzhia tshifhinga tshingafhani uri Humbulani a tende uri mufumakadzi wawe ha fulufhedzei? Tikedzani. (2)

- 5.4 Talutshedzani zwe zwa itea mathomoni a nganeapfufhi iyi no sedza vhushaka vhukati ha Humbulani na Thathani. (2)
- 5.5 Tshipida tshe na vhala tshi ni tanela mvumbo-de ya Thathani? Talutshedzani. (2)
- 5.6 Talutshedzani vhungoho ha fhungo lo swifhadzwaho no sedza khudano yo vhaho hone vhukati ha Humbulani na Thathani. (2)
- 5.7 Ni vhona unga zwe Thathani a ita zwa u dibvisa na muthu wawe o vha o zwi limuwa na uri u khou didzhenisa khakhathini? Tikedzani. (2)
- 5.8 Hu na muthu o tambaho sa mulutanyi we a tshutshudza Thathani, ndi ... (1)
- A Freddy.
B Mashudu.
C Mukatshelwa.
D A na C
- 5.9 Vhudipfi hanu ndi vhufhio zwi tshi elana na tsheo ye ya dzhiwa nga Humbulani nga ha zwiito zwa Thathani? (3)

[17]

NA

MBUDZISO 6 (MBUDZISO PFUFHI)**DOKOTELA WA MUKHUWA NANDI**

Vhalani mafhungo a tevhelaho a bvaho kha nganeapfufhi ye na guda uri ni kone u fhindula mbudziso dzo vhudziswaho. Vhulapfu ha phindulo yanu vhu do langwa nga tshivhalo tsha maraga dzo avhelwaho kha yeneyo mbudziso.

'... Vhudokotela have a vhu ambi tshithu kha nne.' Dokotela ndi divha e wa mukhuwa fhedzi, **wa muthu mutswu u di dzula e lone la thavhani.**

Zwenezwo a tshi tou ralo manese vha re henefho tsini vha thoma u sumbedza u sa fushea. Oo, zwino ni toda uri uyu muisa ndi mu tendele a tshi thathuvha 'misisi' uri a kone u vhona ngoma ya mukhuwa? 'Neva'. U amba maipfi aya a tshi khou bvisa bibi ye a do i gidela nga fola a i funga. A dubisa luvhili na luraru, lwa vhu na mutsi wa vha u tshi thulidza nga dziningoni.

'Vhone, zwa 'misisi' a zwi tsha shuma. Zwo no bva vhukati ha shango. Na mafhungo hayo a ngoma ya mukhuwa a ri na na mushumo nao. Tshine ra toda ndi u tshidza vhutshilo ha hoyu muthu.' Ndi sisita Mawela a tshi khou lingedza u fanyisela hoyu mukhuwa.

'Ohoho, arali muthu o takala, a tshi khou takalela u vhona ngoma ya mukhuwa u do tou shonela thavhani ya Mposi.' Louw uri u amba izwi a mbo di isa phanda na u dubisa bibi yawe.

U bva afho Louw a mbo di ita lunzili lwa uri a vhidzelwe dokotela wa mukhuwa. Sisiṭa Mawela na ene a si tendevho. A ri dokotela a hu na muṭwe nga nnda ha onoyu o telwaho leneli duvha. Onoyu ndi dokotela Konani.

- 6.1 Bulani fhethuvhupo ha mafhungo e na vhala kha nganeapfufhi iyi. (1)
- 6.2 U ya nga mafhungo e na vhala afho nṭha, ndi zwifhio zwe Louw a vha a tshi khou ṭoda zwi tshi itwa? Ṭalutshedzani. (2)
- 6.3 Zwo dzhia tshifhinga tshingafhani musi Louw o lindela zwe a humbela sibadela? Ṭalutshedzani. (2)
- 6.4 Ṭalutshedzani nyambedzano yo vhaho hone vhukati ha dokotela Konani na superithendenthe. (2)
- 6.5 Mafhungo e na vhala a ni ṭanela mvumbo-de ya Louw? Ṭalutshedzani. (2)
- 6.6 Ṭalutshedzani vhungoho ha fhungo lo swifhadzwaho no sedza khudano ine ya vha hone vhukati ha vharema na vhatshena. (2)
- 6.7 Zwe Louw a ita kha u kombetshedza uri mufumakadzi wawe a alafhiwe nga mukhuwa o vhuya a zwi limuwa uri hu nga tshinyalelwa ene? Tikedzani. (2)
- 6.8 Louw a tshi hanelela kha u ṭoda dokotela wa mukhuwa o itiswa nga ... (1)
- A u sanda dokotela wa murema.
B u sa vha na ndavha na vhutshilo ha mufumakdzi wawe.
C u dihudza.
D A, B na C
- 6.9 Ni a mangadzwa na nga kuhumbulele kwa Louw na kwa musuphuritenthe wa sibadela zwi tshi elana na dokotela Konani? (4)

[18]

ṬHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C:

35

KANA/NA

KHETHEKANYO YA D: VHURENDI

Kha iyi khethekanyo, mbudziso dzi bva kha zwirendo zwi tevhelaho:

- 'Ho nengiwa' nga LR Ndlovu
- 'Nelson Mandela' nga WMR Sigwavhulimu

Fhindulani mbudziso DZOTHE kha zwirendo zwe na newa.

MBUDZISO 7 (MBUDZISO PFUFHI)

Vhalani tshirendo tshi tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho:

Ho nengiwa: 17 Lambamai 1988 – WMR Sigwavhulimu

1	Madida mbilu, madida mbilu
2	Muri wa murunzi wo sikuwi
3	Venda lo alaŋwa nga gole litswu
4	Duvha lo kovhela hu masiari.
5	Ri vhidzelela nnyi wee
6	Ri pfiwa nga nnyi wee
7	Kha vhutungu vhungafha
8	Ho tsikaho shango la Venda.
9	Inwi zwiŋoni ni fhufhafhufhaho
10	Inwi miri na dzithavha
11	Na inwi milambo ni elelaho
12	No vhona mini, no pfa mini.
13	Ni a zwi divha naa zwo waho
14	A no ngo zwi pfa naa zwa u xa ha mativha
15	Yawee ro tangulwa
16	Khosikhulu muphuresidennde Vho-PR Mphephu vho dzama.
17	Iwe duvha u nengeledzaho u tshi bva vhubvaduŋvha
18	Wo vha u hone muhali washu a tshi bva
19	Nazwino u hone wo mu vhona a tshi kovhela
20	A suvhelela maswiswini a vhuhwi.
21	Zwa Mudzimu a zwi fhedzwi nga muthu
22	Ndi thai i si na mubuli
23	Lufu ndi lamidza la ndozwo
24	Li godimisa vhahali na magoswi.

25	Ri na afhio maano?
26	vhutali hashu ndi vhufhio?
27	Dzinzambo dzashu dzi ngafhi?
28	Ri fhufhe nzarara ri pfuke mulavhu.
29	Kha ri rudze mbilu ri zwi tangedze
30	Muhali vho ya vhuaweloni ha mirafho
31	Zwe vha shuma vho shuma
32	Ndi lone ifa lashu.

- 7.1 Topolani maipfi a sumbaho uri murendi u khou amba nga ha lufu. (1)
- 7.2 Ndi mutaladzi/vese ifhio ine ya sumbedza u kanganyisea ha murendi no sedza mitaladzi/vese 5–8? (1)
- 7.3 Kha tshitanza/ndima ya 6 topolani vese/mutaladzi u sumbedzaho uri lufu a lu khethi. (1)
- 7.4 Muhumbulo muhulwane wo faredzwaho kha mutaladzi/vese 1–4 ndi ufhio afho tshirendoni? (2)
- 7.5 Talutshedzani zwine mutaladzi/vese 18 na 19 ya amba zwone. (2)
- 7.6 Ndi ngani murendi o shumisa khaesura kha mutaladzi/vese 12? (2)
- 7.7 Mutevhetsindo wa tshirendo itshi ndi ufhio? Talutshedzani. (2)
- 7.8 Ndi ngani murendi o shumisa liedzamuthu kha mutaladzi/vese 5–12? U khou todou bvededza zwifhio? (2)
- 7.9 Ipfi 'ndoowo' lo shumiswaho kha mutaladzi/vese 23 li ni disela muhumbulo ufhio? (1)
- 7.10 Ambani muhumbulo wanu zwi tshi elana na ndila ye murendi a khunyeledza ngayo tshirendo itshi. (2)
- 7.11 U xeledwa hune murendi a khou hu amba no sedza itshi tshirendo, ni vhona hu u xeledwa nga ngoho na? (2)

[18]

NA

MBUDZISO 8 (MBUDZISO PFUFHI)

Vhalani tshirendo tshi tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho:

Nelson Mandela – WMR Sigwavhulimu

- 1 Duvha le la kovhela u tshi li vhona
- 2 Ndi duvha line la khou bva u tshi li vhona
- 3 A hu na mutodzi we wa rothisa,
- 4 Iwe Nelson Mandela tshithavhelo tsha ngozwi ntswu.

- 5 A hu na mukosi we wa tavha,
- 6 Musi u tshi khadwa sa tshikono,
- 7 U tshi tsela dindini li si na vhudifhinduleli,
- 8 Wa dzula vhudzulavhafu miwaha ya 27.

- 9 Sa dzhogo yo dzumbiwaho mupfudzeni,
- 10 Wo dzumbiwa dzhele miwaha minzhi,
- 11 Wa vhibvela dzhele na lufuno,
- 12 Uri u vhe murangaphanda wa vharangaphanda.

- 13 Ri fhululedza ngozwi yo u bebaho,
- 14 Ngozwi ya mashudu mahulu,
- 15 Ye khayo wa nwa vhutungu na vhuhali,
- 16 Wa nanga u fela vhanzhi vho nyadziwaho.

- 17 Duvha le wa kanda nda,
- 18 Mato au o kombodwa nga duvha,
- 19 Sa mato a lutshetshe luvhisi
- 20 A tshi tangana na duvha lwa u thoma.

- 21 Milenzhe yau ya tetemela u kanda mavu
- 22 A shango le wa bebwa wa hulela khalo,
- 23 Shango le vhomakhulu wau vha newa
- 24 Nga Musiki-wa-vhothe uri li vhe ifa lavho.

- 25 Ri u nani rine ro rano,
- 26 Rine tsiwana dzo tangulwaho
- 27 Rine vha u tenda wone mutsho
- 28 Tshashu a ri na nga nda ha u ri a u ri tshileli.

- 29 Wo funza vhatseledzi na vhatubi vhau,
- 30 Uri naho mbilu yo tsikwa a wo ngo xedza tshiseo,
- 31 Tshiseo tshi serekenyaho makole matswu
- 32 O tibaho fulufhelo la ngozwi ntswu.

33	Ndi a wana ngafhi maipfi a ndunzhe-ndunzhe
34	Ane ngao nda vhumba Mandela a sa fi
35	Mandela wa tshifhatuwo tshitete
36	Ngeno mbilu yo hwala yo inga.
37	Ri fhululedza ri a renda
38	Vhuthali na nungo dzau
39	Dze wa newa nga Mudzimu
40	Uri u vhofoholole vhathu vhawe vhuthubwani.

- 8.1 Topolani ipfi li sumbaho uri Vho Mandela vho tambulela lushaka. (1)
- 8.2 Ndi mutaladzi/vese ifhio ine ya sumbedza uri murendi u khou khoda mme a Vho Mandela? (1)
- 8.3 Topolani mutaladzi/vese ine ya sumba uri Vho Mandela vho tambudzwa ha sa vhe na zve vha diambela. (1)
- 8.4 Muhumbulo muhulwane wo faredzwaho kha mutaladzi/vese 8 ndi ufhio afho tshirendoni? (2)
- 8.5 Muhumbulo muhulwane wo faredzwaho nga tshitanza tsha 4 (mutaladzi/vese 13–16) ndi ufhio? (2)
- 8.6 Mutevhetsindo wa tshirendo itshi ndi ufhio? Talutshedzani. (2)
- 8.7 Ndi ngani murendi o shumisa lifanyisi kha mutaladzi/vese 17–20? U khou todou bveledza zwifhio? (2)
- 8.8 Lifurase 'mbilu yo hwala yo inga' lo shumiswaho kha mutaladzi/vese 36 li ni disela muhumbulo ufhio? (2)
- 8.9 Murendi u sumbedza hani uri u tambudzwa ha Vho Mandela a ho ngo bvisa vhuthu khavho no sedza mutaladzi/vese 29–32? (2)
- 8.10 Sumbedzani vhungoho ha mitaladzi/vese 37–40, no sedza nzulele ya la Afrika Tshipembe namusi. (2)

[17]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA D: 35
MARAGAGUTE: 70